

Itä-Euroopan tutkimus ja antropologia

L a u r a A s s m u t h

Erittelen tässä artikkelissa Itä-Euroopan -tutkimuksen ja antropologisen tutkimuksen välistä pulmallista suhdetta. Ilmaus on lainattu brittiläiseltä antropologilta Marilyn Stratherniltä, joka vuonna 1987 ilmestyneessä keskeisessä artikkelissaan kuvasi sillä antropologisen tutkimuksen ja (feministisen) naistutkimuksen välistä läheistä, mutta samalla ongelmallista suhdetta. Strathernin (1987) mukaan monet antropologisen (etnografisen) tutkimuksen hankaluudet ja haasteet tulevat erityisen selvästi esille sukupuolijärjestelmän tutkimuksessa. Esitän, että antropologian ja Itä-Euroopan -tutkimuksen välinen harmaa alue voi yhtä lailla olla hankaludessaan tutkimuksellisesti hedelmällinen. Rinnastus herättää toivottavasti ajatuksia.

Pohdin myös millaisia yhteiskuntatieteiden kanalta keskeisiä kysymyksiä Itä-Euroopan antropologinen ja etnografinen tutkimus voi nostaa esiin. Yhtäältä kyseessä on entisten sosialististen maiden nykytodellisuuden ymmärtäminen antropologisten tutkimusten avulla, toisaalta kyseessä on tämän alueen antropologisten tutkimusten yleisempi yhteiskuntatieteellinen relevanssi ja potentiaali. Tämän vuoksi esittelen ja kommentoin suhteellisen laajasti aluetta käsitteleviä kiinnostavia tutkimussuuntauksia sekä keskeisiä yksittäisiä antropologisia ja etnografisia tutkimuksia.

Tutkimuskohde: Itä-Eurooppa

Mitä käsitteellä Itä-Eurooppa ymmärretään? Viatoman maantieteelliseltä näyttävä termi ei yleensä

olekaan maantieteellinen, sillä esimerkiksi sekä Suomi että Kreikka sijaitsevat paljon idempänä kuin vaikka Unkari tai Serbia eivätkä kuitenkaan kuulu Itä-Eurooppaan. Vai kuuluvatko? Voidaan myös ajatella, että Itä-Euroopan tutkimuksen pitäisi itse-oikeutetusti sisältää myös Suomi tutkimuskohteena. Näin onkin esimerkiksi Lontoon yliopiston arvostetussa tutkimuslaitoksessa School of Slavonic and East European Studies (SSEES), joka perustamisestaan 1915 alkaen käytti historiallis-kansallista määritelmää tutkimustensa pohjana. Instituutin perustajien Seton-Watsonin ja Masarykin näemyksen mukaan ensimmäinen maailmansota tuli si päättymään suurten imperiumien hajoamiseen: Britannia, Itävalta-Unkari, Saksa, Turkki ja Venäjä jakautuisivat lukuisiksi kansallisvaltioiksi, joiden kieliä, kulttuureja, kirjallisuutta, historiaa ja yhteiskunnallisia oloja olisi tutkittava ja opetettava brittiläisessä yliopistossa. SSEES:n tämänhetkinen tutkimuskohdemääritys on seuraava:

Seton-Watsonin ja Masarykin visio pätee edelleen. Viime vuosien tapahtumat ovat osoittaneet, että eurooppalainen nationalismi ei ole menettänyt merkitystään, vaan se on edelleen syvään juurtunut poliittisen, yhteiskunnallisen ja kulttuurisen muutoksen käynnistäjä. Tuo sama visio myös selittää logiikan, joka toi saman instituution piiriin kaikki Keski- ja Itä-Euroopan maat: alkaen Suomesta pohjoisessa ja päätyen Balkaniin etelässä, alkaen Saksasta ja Itävallasta lännessä ja päätyen Venäjään idässä.¹ (SSEES 2003.)

Käytännössä nimityksellä Itä-Eurooppa² on kuitenkin yleensä tarkoitettu Euroopassa sijaitsevia entisiä sosialistisia maita. Käsite on hyvin selvästi ollut poliittinen, mitä kuvaa esimerkiksi se

hermostuneisuus, jolla suomalaiset kylmän sodan aikana kielsivät olevansa osa Itä-Eurooppaa. Itä-Eurooppaan on yleensä luettu kuuluvaksi myös entinen Neuvostoliitto, joskus tosin vain sen Euroopan puoleiset osat.

On myös ehdotettu käytettäväksi käsitettä Väli-Eurooppa, johon myös Suomi luontevasti sisältyisi. Esimerkiksi Vesa Saarikosken mukaan Väli-Eurooppa viittaa maantieteellisesti Suomesta ja Karjalasta Balkanille ulottuvaan vyöhykkeeseen, mutta se ei kuitenkaan ensisijaisesti ole alueen määrittäminen. Väli-Euroopan voisi Saarikosken mielestä pikemminkin määritellä geohistorialliseksi ilmiöksi ja eurooppalaisen idän ja lännen rajaproblematiikaksi. Väli-Eurooppaa yhdistävä kokemus ja alueen määrittäjä onkin moniulotteinen eurooppalaisen lännen ja idän raja. (Saarikoski 1999.) Tämän määritelmän mukaan Venäjä sijaitsisi Väli-Euroopan (ja Euroopan) ulkopuolella, ”sivilisaatioiden rajan” itäisellä puolella (ks. Huntington 1996).³

Joskus Itä-Eurooppa on määritelty sekä maantieteellisesti että tutkimusalueen poliittisen järjestelmän mukaan. Esimerkiksi American Anthropological Associationin Itä-Eurooppa-työryhmä ilmoittaa olevansa ”Keski- ja Itä-Euroopassa sekä Euroopan ja Aasian jälkineuvostoliittolaisilla alueilla työskentelevien antropologien verkosto” (EEAG 1997). Tämän määritelmän maantieteellinen puoli sisältää siis vaikkapa Itävaltaa tai Suomea tutkivan antropologin, ja termin ”jälkineuvostoliittolainen” (*Post-Soviet*) mukaisesti esim. aasialainen Mongolia lienee itseoikeutetusti mukana. Mutta miksi rajata tarkastelun ulkopuolelle sellaiset postsosialistiset, ei-euraasialaiset maat kuin Tansania tai Vietnam? Entä Kiina – onko sekin ”jälkineuvostoliittolainen”?⁴

Varsinkin yhdysvaltalaisen akateemisten tutkimuslaitosten osalta avoimen poliittiset tutkimuskohteen määrittelyt ovat muuttuneet ulkoisesti neutraalimpaan, usein puhtaasti maantieteelliseen muotoon. USA:n ulkopoliittikkaa avustanutta sovjetologiaa harjoittaneista instituuteista on Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen tullut monitieteisiä aluetieteellisiä tutkimuslaitoksia, kuten Columbian yliopistoon

kuuluvan Harriman Institutin tämänhetkisestä tehtävänmäärittämisestä voidaan nähdä:

Harriman Institute on Yhdysvaltojen vanhin akateemisen Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen keskus. Se on omistautunut tutkimukseen, joka kohdistuu Venäjään, entisen Neuvostoliiton seuraajavaltioihin, Itä- ja Keski-Eurooppaan sekä Balkanille. Instituutin tehtävä on edistää alueen politiikkojen, talouksien, yhteiskuntien ja kulttuurien tieteellistä tuntemusta ja julkista ymmärtämistä. Tutkimusalue ulottuu Elbe-joelta Tyyneen valtameren ja arktisilta alueilta Afganistaniin. (Harriman Institute 2003.)

Tutkimuskohteen määrittelyyn on tärkeää kiinnittää huomiota, sillä mikään käytetyistä määritelmistä ja erotteluista ei koskaan ole neutraali. Niillä kaikilla on poliittisia ja taloudellisia vaikutteita, tavoitteita ja seuraamuksia. Ne vaikuttavat merkittävästi siihen, miten eri luokkiin kuuluvia maita tarkastellaan ja kohdellaan diplomatiassa, avustushjelmissä ja muissa kansainvälisissä rakenteissa. (Vrt. Kideckel 1998, 146.) Esimerkkinä tästä mainittakoon Euroopan unionin taloudellisen avun ohjelmien määritelmät: jako Phare-maihin⁵ (”keski-sen ja itäisen Euroopan maat”) ja Tacis-maihin⁶ (”entisen Neuvostoliiton tasavallat lukuun ottamatta Baltian maita ja Mongoliaa”). Esimerkiksi Baltian maille oli 1990-luvun siirtymäkauden aikana hyvin tärkeää päästä mukaan juuri Phare-ohjelmaan Tacis-ohjelman sijasta. Phare-maiden sisällyttäminen on kuitenkin koko ajan ollut kahden tai kolmen kerroksen väkeä – EU-jäsenyydestä neuvottelevat maat, jäsenneuvotteluihin hyväksytyt maat ja muut maat.

Tutkimuksellisten, taloudellisten ja poliittisten määritelmien lisäksi on huomioitava vielä se, miten kyseisten maiden vaikutusvaltaiset tahot määrittelevät itsensä: varsinaisessa Itä-Euroopassa ei yleensä haluta lukeutua entisen Neuvostoliiton maiden kanssa samaan kategoriaan. Esimerkiksi Puolassa, Tšekin tasavallassa ja Unkarissa halutaan kuulua itäiseen Keski-Eurooppaan, onhan tällä termillä selvästi erilainen ja positiivisempi sävy kuin Itä-Euroopalla. Anatoly Khazanov kiinnittää huomiota näiden vain hiukan toisistaan eroavien

termien tärkeisiin poliittisiin ja kulttuurisiin konnotaatioihin. Khazanovin mukaan joidenkin Itä-Euroopan entisten kommunististen maiden intellektuellit ja poliitikot ovat 1990-luvulla aktiivisesti suosineet uutta käsitettä itäinen Keski-Eurooppa. Tämä kuvastaa hänen mukaansa näiden tahojen halua päästä mukaan "länsieurooppalaisten maiden klubiin". (Khazanov 1997, 874.)

Myös Baltian maissa korostetaan mielellään historiallista ja kulttuurista yhteenkuuluvuutta Euroopan kanssa: Liettuassa yleisimmin Keski-Euroopan, Latviassa ja Virossa Pohjois-Euroopan, Virossa toisinaan jopa Pohjoismaiden kanssa. Sekä Latvian että Viron vuoden 2003 EU-kansanäänestyskampanjoissa eräs keskeinen EU:hun liittymistä puoltava argumentti oli "Paluu Eurooppaan" (ks. myös Lauristin 1997). Kaiken kaikkiaan Länsi- ja Itä-Euroopan välinen keskinäinen arvoasetelma on hyvin selvä: yhtäällä vapaa, demokraattinen, rikas, toivottu Länsi, toisaalla ei-vapaa, ei-demokraattinen, köyhä, ei-toivottu Itä. Sosialististen valtioiden kaaduttua ja EU:n ja NATO:n laajenemisen myötä Idän ja Lännen symbolinen raja on kuitenkin muutamassa vuodessa siirtynyt kauemmas itään, tulevan 25 jäsenmaan Euroopan unionin ulkorajoille. Suomalaisenkin idäntutkimuksen soisi kiinnittävän nykyistä enemmän huomiota tämän uuden jakolinjan maihin: Venäjän lisäksi "eurooppalaisen klubin" ulkopuolelle jäänevät pysyvästi mm. sellaiset merkittävät eurooppalaiset maat kuten Ukraina ja Valko-Venäjä. (Vrt. Moshes 2003.)

Itä-Euroopan tutkimuksen anti antropologialle

Antropologisenä tutkimusalueena Eurooppa on kohdalaisen nuori⁷, ja samoin kuin muissakin maanosissa, antropologinen katse etsiytyi pitkään riittävän eksoottisiin ja perinteisiin Euroopan kolkkiin, kuten Välimeren alueeseen. Jopa Euroopan antropologian sisällä Itä-Eurooppa on ollut kutakuinkin marginaalissa: tämä on ongelmana vielä lähes kaikissa 1990-luvulla ilmestyneissä Euroopan antropologiaa pohtivissa ja esittelevissä teoksissa. Esim. Lontoon yliopiston Goldsmith's Collegessa vaikut-

tavien antropologien Goddardin, Lloberan ja Shoren toimittamassa artikkelikokoelmassa *The Anthropology of Europe. Identities and Boundaries in Conflict* (1994) vain kaksi artikkelia kolmesta toista käsittelee Itä-Eurooppaa (Balkania ja Puolaa) – ja Pohjoismaat loistavat täydellisellä poissaolollaan. Kuten Kreikkaa tutkinut Michael Herzfeld luonnehtii:

Eurooppa käy parhaillaan läpi itsensä määrittelymisen orgioita, mistä on ollut seurauksena kiinnostavia antropologisia pohdintoja. Monet niistä ovat kylläkin edelleen länsikeskeisiä (*occidental*) sulkiessaan entiset kommunistiset alueet lähes kokonaan ulos. (Herzfeld 1997, 715.)

Sekä sosialistista että jälkisosialistista Romani-aa tutkinut David Kideckel (1998) onkin kutsunut Itä-Eurooppaa antropologian "äärimmäiseksi Toiseksi".

Vinoutunut tilanne selittyy pitkälti sillä, että tutkimusluvan saaminen antropologiseen kenttätutkimukseen sosialistisissa maissa oli erittäin vaikeaa, jopa mahdotonta. Jo antropologisen tutkimuksen menetelmälliset peruspilarit, pitkäaikainen kenttätö ja suorat, luottamukselliset suhteet tutkittaviin paikallisella tasolla, tekivät tämänkaltaisesta tutkimuksesta viranomaisten silmissä epäilyttävää ja vaarallista. Tutkimustapojen säätely ja ideologiset rajoitukset koskivat myös sosialististen maiden omia tutkijoita, etenkin Neuvostoliitossa. Tällaisissa olosuhteissa pitkäaikaista ja tasaista riippumattoman antropologisen tutkimuksen perinnettä ei helposti päässyt syntymään. (Laitila 1997; Kideckel 1998.) Neuvostoliitossa kriittinen antropologinen tutkimus olisi myös ollut vallitsevan kansallisuusideologian ja neuvostokansojen ystävyydestä luodun ihannekuvan vastaista ja siksi poliittisesti mahdotonta.

Amerikkalainen antropologi Susan Carol Rogers on myös kiinnittänyt huomiota siihen, että paitsi antropologiassa myös muilla aloilla amerikkalaisen Euroopan-tutkimuksen näkemys alueesta on ollut hyvin Etelä- ja Länsi-Eurooppa-keskeinen. Hänen mukaansa useimpia amerikkalaisia tutkijoita on kiinnostanut vain se maantieteellisesti ja väestöllisesti suhteellisen rajallinen osa Eurooppaa, joka on ollut maailmannäyttämöllä poliittisesti ja

kulttuurisesti hallitsevin. Antropologit sen sijaan ovat tieteenalalleen ehkä tyypillisesti yleensä ohittaneet tuon ytimen. (Rogers 1997, 717-718.)

Jos siis Euroopan antropologia on hakenut kenttätökohteensa periferisestä, eksoottisesta, köyhästä ja perinteisestä Euroopasta, on sen, kuten koko antropologisen tieteenharjoittamisenkin, älyllinen koti vahvasti ollut länsieurooppalaisessa korkeakulttuurissa. "Antropologiahan on historiallisesti Euroopasta lähtöisin oleva kulttuurinen aktiviteetti", Michael Herzfeld (1997, 715) muistuttaa. Tämä henkinen ja tieteellinen perintö vaikuttaa tietoisesti tai tiedostamatta tutkijoiden tapaan hahmottaa tutkimuskohdetta sen maantieteellisestä sijainnista riippumatta.

Toisaalta alueellisesti suuntautuneessa Itä-Euroopan tutkimuksessa antropologia on ollut marginaalinen tieteenala: taloustiede ja politologia ovat hallinneet kenttää samoin kuin erilaiset taloudelliset makrotason transitioteoriat (Burawoy ja Verdery 1999, 1-17). Suomessa mikro- tai etnografisen näkökulman tärkeydestä kyllä puhutaan ja se myös

tunnustetaan joillain tahoilla (ks. esim. Alapuro ja Lonkila 1999; Lonkila 1999b; Piirainen 1997), mutta julkisessa keskustelussa ja tutkimusrahoituksessa makroteoriat ja -lähestymistavat ovat Suomesakin olleet vallitsevia. Venäjän tilanteen jatkuva epävarmuus ja arvaamattomuus on kuitenkin jonkin verran murtautunut uskoa sekä makroteorioihin että liberaalin kapitalismin vähittäiseen, mutta väistämättömään leviämiseen Itä-Euroopan maihin, etenkin Venäjälle.

Joskus kuitenkin mikrotason tai paikallistason etnografisia tutkimuksia vaivaavat toisenlaiset näköharhat, kuin mistä makrotason analyyseja on syytetty: sosialistisen ajan ihannointi ("olihan heillä sentään kattava sosiaaliturva ja taattu työpaikka"), Lännen syyttäminen kaikista tämän päivän ongelmista ja neuvostonostalgian merkityksen ylikorostaminen. Tämä on toisinaan jopa kiusallisen selvää etenkin entisten marxilaisten tutkijoiden kirjoituksissa (lähestymistavan kritiikistä ks. Jowitt 1998). Näistä tutkimuksista saa joskus sen kuvan, että nykyhetken (siirtymäkauden, sosialismin jälkeisen ajan) ongelmat johtuvat lännen interventiosta ja sen epäonnistumisesta, vaikka perimmäinen syy kai kuitenkin on sosialismin täydellinen epäonnistuminen yhteiskuntajärjestelmänä. Tätä ei tutkijoiden ole aina helppo myöntää, tai sitten se otetaan liian itsestään selvänä lähtökohtana. Esimerkiksi britti-antropologi Chris Hann (2002) pohtii nostalgisesti länsimaisten tutkijoiden näkemystä tutkimuskohteen luonteen muutoksesta: "Joillekin meistä, meille jotka tunsimme nämä paikat, kun ne olivat eristyneempiä mutta *turvallisia, halpoja ja jotenkin pilaamattomia*, uudet eriarvoisuudet näyttäytyvät tuskallisina" (Hann 2002, 11; kursivointi LA). "Viattomasta" tutkimuskohteesta onkin tullut jotain muuta, ja tähän on tutkijankin sopeuduttava, jos hän todella haluaa ymmärtää tutkittavien ihmisten näkökulmia. Itseironisesti samainen Hann toteaaakin: "Totta kyllä, joidenkin ulkopuolisten havainnoitsijoiden kokema ahdistus saattaa olla suurempi kuin paikallisten ihmisten tuntema. Heidän parissaan nostalgian häiveet yleensä haihtuvat, kun he pohtivat jokapäiväisen elämänsä surkeita ja kurjia puolia sosialismin aikana" (mt., 11).

Suomen erityispiirre on se, että Keski- ja Itä-Euroopan tutkimusta on ollut hyvin vähän ja entisen Neuvostoliiton tutkimuskin on ollut käytännössä lähinnä Venäjän tutkimusta. Venäjän tutkimus on hallitsevaa niin humanistisilla kuin yhteiskuntatieteellisilläkin aloilla. Baltiantutkimuksen osalta kiinnitän huomiota suomalaiseseen erikoisuuteen: Baltia on tarkoittanut suomalaisille lähinnä Viroa, mikä on näkynyt tutkimuksen painopisteissä ja samalla yksipuolistanut tulkintoja. Esimerkiksi venäjänkielisen väestöosan tilanne on hyvin erilainen vaikkapa Virossa ja Latviassa. Vaikka Latviassa on suhteessa enemmän venäläisiä kuin Virossa ja myös enemmän väestöä ilman maan kansalaisuutta, väestöryhmien suhteet arkipäivän kanssakäymisen ja henkilökohtaisella tasolla ovat läheisemmät ja väestönsien välillä on enemmän vuorovaikutusta, esimerkiksi huomattavasti enemmän sekaavioliittoja. (Dreifelds 1996, 114.) Viron tilanne, jossa kaksi etnistä ryhmää elää sosiaalisesti ja alueellisesti hyvin erillistä elämää, on Baltiassa pikemminkin erikoistapaus kuin sääntö, joten Viron tilanteesta ei pitäisi yleistää koko Baltiaan. Liettua on tietenkin vielä selvemmin oma lukunsa.

Katherine Verdery (1997, 1998) esittelee useita tutkimusteemoja ja -alueita sekä teoreettisia keskusteluja, joissa Itä-Euroopan tutkimus voi hänen mukaansa nostaa esiin monia antropologian kannalta keskeisiä kysymyksiä. Verderyä soveltaen pyrin osoittamaan, että Itä-Euroopan poliittisten rakenteiden ja sosiaalisten ja kulttuuristen muutosten antropologinen "lähiluku" on relevanttia yhteiskuntatieteille yleisemminkin.

Itä-Euroopan antropologiasta käsin voi kritisoida monia läntisiä rakenteita, esimerkiksi kapitalismia ja liberaalia traditiota. Itä-Euroopan määrittämisen, käsitteellistämisen ja tutkimisen avulla voidaan problematisoida ja dekonstruoida kategorioita "Eurooppa" ja "Länsi". Esimerkiksi kapitalistista järjestelmää määrittää käsitys siitä, että on olemassa itsenäinen yhteiskunnan osa-alue, talous. Itä-Euroopan etnografia voi näyttää, kuinka ja missä määrin ihmiset oppivat hyväksymään tämän käsityksen ja millaisten sosiaalisten mekanismien kautta. Tällä tavoin voidaan osoittaa, kuinka mieli-

valtainen käsite "talous" on. Sama pätee käsitteisiin omaisuus ja yksityisomaisuus.

Tämänkaltaisen tutkimuksen annista hyvä esimerkki on brittiantropologi Caroline Humphrey'n pitkäaikainen tutkimustyö ensin Neuvostoliitossa ja sittemmin Venäjällä ja Mongoliassa. Pitkän tutkimusajan ansiosta Humphrey on voinut tarkastella (talous)ideologian, mikrotalouden ja ihmisten arjen suhdetta ensin sosialismin olosuhteissa, esimerkiksi siperialaisessa Karl Marx -kolhoosissa (Humphrey 1983), ja sittemmin vaihtokaupan, verkostojen ja epävirallisen talouden merkitystä jälkiosialismin olosuhteissa (Humphrey 1998; 1999) osittain samoja ihmisiä (ja entistä kolhoosia!) tarkastelemalla. Itse olen tutkinut ihmisten suhtautumista ja asemoitumista yhteiskunnalliseen muutokseen mikrotasolla entisessä kalastuskolhoosikylässä Viron Saarenmaalla. Eristetyn Neuvostoliiton läntisen raja-alueen asukkaiden suhteellisen onnistunutta sopeutumista täysin erilaiseen yhteiskuntaan olen Saarenmaan tapauksessa selittänyt mm. län-

sivirolaisen kulttuurin voimakkaalla individualismin perinteellä. Itsenäinen yksityisyrittäminen ei ollut mahdollinen asia omaksuttavaksi entisen eliittikolhoosin työläisille. (Assmuth 2001; Viron mikrotalouden muutoksista ks. myös Alanen et al. 2001.)

Itä-Euroopan tutkimuksen avulla voidaan myös eritellä valtion käsitettä ja eri valtiomuotoja. Mitä oikeastaan tapahtuu kun valtio hajoaa, kuten Jugoslaviassa ja Neuvostoliitossa tapahtui? Miten valtio, sen olemassaolo tai puuttuminen, vaikuttaa kansalaisten elämään? Valtioon liittyvät tietenkin myös käsitteet kansa, kansallisuus ja nationalismi, eikä olekaan sattumaa, että juuri nationalismin tutkimuksessa Itä-Eurooppa on ollut hyvin edustettuna sekä tutkimus- että vertailukohteena. Itä-Euroopan anti poliittisen antropologian keskustelulle ja teorialle on ilmeinen. (Verdery 1997; Herzfeld 1997.)

Valtiosta lähtevästä tutkimusotteesta ovat esimerkkinä Katherine Verderyn tutkimukset Romaniassa. Kuten Humphrey Venäjällä, myös Verdery on tehnyt tutkimusta Romaniassa sekä sosialismin että jälkisosialismin oloissa. Hänen tuotantonsa jatkuvana teemana on valtion ja kansalaisten välinen suhde: ideologia, erilaiset pakot, rajoitukset, vastustukset ja myöntymiset. Verdery on osoittanut oivaltavasti valtion lähes totaalisen puuttumisen kansalaisten elämään sosialismin aikana ja toisaalta valtion heikkouden ja vetäytymisen jälkiosialismissa. Hän on kiinnittänyt huomiota myös nationalismin jatkuvuuteen uudenaikaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa – antropologien tapaan sosiologisen ja taloustieteellisen muutospuheen vastapainoksi Verdery löytääkin monia selkeitä yhteyksiä sosialismin ja nykyisen yhteiskunnallisen ja kulttuurisen tilanteen välille. (Verdery 1983; 1996; 1999.)

Valtion toimien merkitys ja vaikutus paikallistavalla ovat erityisen kiinnostavalla tavalla tutkittavissa muuttuvien valtiollisten rajojen avulla. Daphne Berdahlin *Where the World Ended. Re-unification and Identity in the German Borderland* (1999) on erinomainen etnografinen tutkimus kylästä, joka sijaitsee entisessä Itä-Saksassa, näköetäisyydellä Länsi-Saksasta ja entisestä kahden Saksan ja kahden järjestelmän välisestä, tarkkaan valvotusta ra-

jasta. Berdahlin mukaan raja-alueet tuovat erityisen hyvin esiin tutkijoille ja asukkailla sosiaalisten ja poliittisten voimien käytännön vaikutukset, sillä vastakkainasettelu ja panokset ovat raja-alueilla voimakkaita. ”Raja herkistää havaitsemaan”, Berdahlin sanoin (mt., 8). Valtio on raja-alueiden asukkaiden jokapäiväisessä elämässä itsestään selvästi ja voimakkaasti läsnä, myös vähemmän tiukasti valvotuilla ja symbolisesti ja ideologisesti vähemmän merkityksellisillä rajoilla kuin kahden Saksan välinen raja. Päivittäisissä toimissaan rajaseudun asukkaat usein uhmaavat, vastustavat tai kiertävät valtio toimijoiden sääntöjä ja määräyksiä, kuten laittomissa rajanylityksissä tai epävirallisessa rajakaupassa. Mutta myös toimiessaan kaikkien määräysten mukaisesti paikalliset asukkaat antavat rajalle merkityksiä, jotka eroavat merkittävästi muiden tasojen toimijoiden merkityksistä. (Vrt. Assmuth 2003.)

Itä-Euroopan avulla voi myös problematisoida transnationalismia ja globalisaatiota sekä paikallisuuden ja maailmanlaajuisuuden suhdetta. Millaisia kansalaisuuksia ja identiteettejä ilmaantuu, kun yksityisomaisuus korvaa kollektiivisen omaisuuden ja Itä-Eurooppa on yhtäkkiä osa maailmantaloutta? (Verdery 1998; Alanen et al. 2001.) Entä yksityinen maanomistus: antaako se ihmisille jälleen uuden mahdollisuuden paikallisesti kiinnittyneeseen identiteettiin, jonka sosialistinen kollektiivisuus heiltä riisti, kuten Jowitt (1998) on esittänyt? Miten paikallisiin, etnisiin, alueellisiin tai kansallisiin identiteetteihin vaikuttaa esimerkiksi Euroopan unionin laajenemisprosessi? (Assmuth 2003; Donnan & Wilson 2003.)

Antropologian hyöty Itä-Euroopan tutkimukselle

Itä-Eurooppaa (erityisesti Puolaa ja Unkaria) vuosikymmenten ajan tutkinut brittiantropologi Chris Hann kirjoittaa antropologian merkityksestä Itä-Euroopan muutoksen erittelylle seuraavasti:

Paikallisten ja alueellisten tutkimusten avulla voidaan paljastaa jälkikommunistista transitiota selettäneiden vaikutusvaltaisten ja oppineiden mal-

lien rajoituksia. Paikalliset ja alueelliset tutkimukset osoittavat, että sellaisia tunnettuja ideoita kuin 'markkinatasapaino' tai 'kansalaisyhteiskunta' on hyödyllisintä lähestyä symboleina tai iskulauseina, ei suinkaan arvovapaina käsitteinä, jotka suoraan kuvaisivat Itä-Eurooppaan syntyneitä talouden ja yhteiskunnan uusia muotoja. (Hann 1998, xiv.)

Antropologia nähdään siis vaikutusvaltaisimpien transitiomallien kriittikkinä ja niiden vinoutumien ja puutteiden korjaajana. Katherine Verdery luettelee erilaisia taloustieteellisiä dogmeja ja lainalaisuuksia, jotka antropologinen tutkimus kyseenalaistaa: jo aiemmin mainitsemani talouden itsenäinen asema yhteiskunnassa, taloudellisten toimijoiden rationaalisuus sekä transition itsestään selvä päätepiste läntisessä markkinataloudessa (Verdery 1997, 716; ks. myös Bridger and Pine 1998).

Amerikkalaiset sosiologi Michael Burawoy ja antropologi Katherine Verdery kirjoittavat etnografisen tutkimuksen olennaisesta merkityksestä Itä-Euroopan muutosprosesseja tutkittaessa:

Juuri muutoksen hetkiin kytkeytyvien *mikrotason prosessien* äkillinen tärkeys suosii etnografista tutkimusotetta. Kokonaistason tilastot ja säädösten ja lakien kokoelmat kertovat meille hyvin vähän ellei niihin yhdistetä *täydentäviä lähikertomuksia* siitä, miten ihmiset – maanviljelijästä tehdastyöläiseen, kauppiasta byrokraattiin, johtajasta sosiaaliturvan asiakkaaseen – reagoivat kokemaansa epävarmuuteen. Heidän laskelmistaan, sovelluksistaan ja päätöksistään muodostuvat uudet rakennetekijät. Siten jokainen *etnografian avulla kiinnitetty ohikiihtävä hetki* paljastaa jotakin niistä konflikteista ja vaihtoehtoista, joita valtiososialismin lopun rakenteita murtaavat vaikutukset ovat tuoneet esiin. (Burawoy & Verdery 1999, 2; kurssiivi minun – LA.)

Venäjän tapauksessa voitaisiin argumentoida vielä kriittisemmin. Esimerkiksi että makrotason analyysit ja/tai ennusteet Venäjän yhteiskunnan kehityksestä ovat enemmän tai vähemmän epäonnistuneet. Tämä osoittaa sen, ettei Venäjää voi kokonaisuutena ymmärtää; siitä on mahdollista (yrittää) ymmärtää vain palasia ja sen myötä ehkä jotain olennaisen tärkeää. Sosiologi Markku Lonkila kysyykin:

Jos Venäjä on verkostojen yhteiskunta, miten sitä olisi hedelmällisintä tutkia? 1990-luvulla erityisesti mikronäkökulmaa ja kvalitatiivista otetta hyödyntävä tutkimus on kuvannut suhdeverkostojen jatkuvaa merkitystä jälkisosialistisella Venäjällä. – [S]uhteemme kanssaihmissiimme eivät tapahdu tyhjiössä vaan riippuvat – monen muun seikan ohella – meidän sosiaalisista verkostoistamme. Juuri näiden verkostojen toiminnan kautta poliittiset ohjelmat muuntuvat arjen realiteeteiksi. Voidaankin kärjistetysti sanoa, että Venäjän tulevaisuuden ratkaisevat yhtä hyvin tutkimiini venäläisten opettajien arkipäivän toimet kuin Kremlin kabinetin poliittiset intrigit. (Lonkila 1999a.)

Yhtenä antropologisen tutkimuksen mahdollisena hyötynä Itä-Euroopan nykytilanteessa mainitsen vielä antropologisen tutkimuksen ja tiedon merkityksen etnisten suhteiden parantamisessa, vaikka suoranaista toiminta- tai soveltavaa tutkimusta ei tehtäisikään. Esimerkki tämänkaltaisesta edusta on oma tutkimuskohteeni Latvian, Viron ja Venäjän väliseltä rajaseudulta. Jo se seikka, että periferisellä alueella tehdään tutkimusta valtiollisen rajan merkityksen ja vaikutuksen sekä etnisten suhteiden tematiikasta, nostaa esiin ja keskusteluun valtiollisen nationalismin paikallisia vastaänniä ja kyseenalaistaa etnisiä ja kansallisia identiteettejä ja lojaliteetteja koskevaa hegemonista diskurssia. Paikallisesti rajaseuduilla ihmisten käytännön tarpeet voivat käydä selvästi ristiin valtiollisen politiikan kanssa. (Assmuth 2003.) Antropologinen (etnografinen ja mikrotason) tutkimus lähikertomuksineen ottaa siis vakavasti tutkimisiensa ihmisten huolenaiheet ja tuo heidän näkökulmansa osaksi, joskin usein vain marginaaliseksi osaksi, kansallista keskustelua tutkittavassa maassa.

Alueittainen ja temaattinen vertailu on tietenkin mielekästä myös Itä-Euroopan tapauksessa, ja vertailuhan on antropologian keskeinen menetelmä. Esimerkiksi amerikkalainen Shafir (1995) on vertaillut Katalonian ja Baskimaan nationalismia ja etnisiä konflikteja Latvian ja Viron tilanteeseen maiden uudelleenitsemäistymisen aikaan. Hann ja Bellér-Hann (1998) ovat tutkineet sukupuolen merkityksiä ja sukupuolittuneita käytänteitä, mm. prostituutiota, Turkin ja Gruusian välisen rajan molem-

min puolin. Eurooppalaisten vertailujen lisäksi pitäisin tärkeänä temaattisia vertailuja eri maanosissa sijaitsevien erilaisten entisten sosialististen maiden kesken: vaikkapa Vietnam ja Tansania toisaalla, Romania ja Latvia toisaalla. Olisi myös kiinnostavaa ja haastavaa verrata eurooppalaisia ja ei-eurooppalaisia sosialistisia maita keskenään.

Lisäksi entisellä Neuvostoliitolla on omat selkeät erityispiirteensä, joita ei löydy itsenäisinä pysyneistä itäisen Keski-Euroopan maista, eli myös entisten neuvostotasavaltojen ja Venäjän eri osien keskinäinen vertailu on edelleen tärkeää. Itä-Euroopan maiden, esimerkiksi Puolan tai Unkarin ja vaikkapa Baltian maiden, välisiä eroja voi selittää neuvostostysteemin totaalisuuden, syvyyden ja kes-ton eroilla näissä kahdessa tapauksessa. Suomi kuuluu tähän paitsi maantieteellisen läheisyyden vuoksi myös siksi, että Suomi on ollut osa Venäjän imperiumia ja suomalaisessa kulttuurissa on selkeästi sekä itäisiä että läntisiä piirteitä. Baltian maat muodostavat otollisen vertailukohteen moniselitteisen paikantumisen ansiosta: toisaalta ne kuuluivat Neuvostoliittoon, toisaalta ne olivat neuvostotasavaltoinakin selkeästi läntisiä ja eurooppalaisia. Baltia oli siis ”itäinen Länsi ja läntinen Itä” samanaikaisesti. (Abrahams 1996; Vihalemm 1997.)

Itä-Euroopan tutkimus vaikuttaa joskus eristyneeltä, liiankin puhtaasti aluetieteelliseltä: vertailua alueen sisällä kyllä on mutta vähemmän entisten sosialististen maiden rajojen yli. Esimerkiksi Suomi voisi useamminkin toimia kiinnostavana vertailukohtana, kuten sosiologit Alapuro ja Lonkila (1999) sekä Castrén (2000) ovat osoittaneet. Kansallisuuden ja nationalismin tutkijat eri tieteenaloilta ovat toki huomanneet maantieteellisesti itäisten Suomen ja Kreikan kiinnostavan vertailtavuuden muiden Itä-Euroopan pienten kansallisvaltioiden ja yhteiskuntien kanssa. Tässä mainittakoon vain historioitsija Eric Hobsbawm (1990), antropologi/filosofi Ernest Gellner (1983), antropologi Michael Herzfeld (1987) ja sosiologi Risto Alapuro (1988). Itse olen käyttänyt entisen Neuvostoliiton Baltian rajaseutujen etnisiin ja kansallisiin identiteetteihin liittyen vertailukohtana Anastasia Karadisikoun hieno etnografiaa Kreikan puoleisesta

Makedoniasta (1997).

Yhteistyö kohdemaiden tutkijoiden kanssa estää sekin tutkimuksen eristyneisyyttä ja länsikeskeisyyttä. Tällaisen yhteistyön pitäisi jo olla itsesäänselvyys, ja sen seurauksena on erilaisten näkökulmien rakentava vuoropuhelu ja luonteva monitieteisyys. Esimerkki on peräisin käynnissä olevasta rajatutkimushankkeestani: venäläiset etnologikollegani reagoivat voimakkaasti siihen, että olin hankkeen tutkimussuunnitelmassa luonnehtinut Latvian ja Viron kansojen eläneen 50 vuotta ”neuvostomiehityksen” (*Soviet occupation*) alaisina. He esittivät käytettäväksi neutraalimpaa ilmaisua ”neuvostovallan” (*Soviet rule*) alaisina. Jos siis nyky-Venäjän nuorten, urbaanien ja koulutettujen jäsenen näkökulma Baltian maiden taisteluun itsemääräämisoikeudestaan oli näin kovin toisenlainen kuin kyseisissä maissa, millaiselta mahtoikaan tilanne näyttää tutkimusalueen venäläisväestön silmin? Näkökulmaero sai koko tutkimusryhmän käsittelemään kansallisia, ideologisia ja tieteenalojen perinteeseen liittyviä asenteita ja myös sijoittamaan historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin tutkittavan kohderyhmän stereotyyppioita, pelkoja ja epäluuloja.

Antropologialle keskeisen ulkopuolisen näkökulman annin täydentäminen kohdemaan tutkijoiden tieteellisellä näkemyksellä saattaa tasapainottaa tutkimusta kokonaisuudessaan. Esimerkiksi eri alojen ulkomainen Viron tutkimus on ollut suhteessa paljon enemmän kiinnostunut Viron venäläisistä (venäjänkielisistä) kuin etnisesti virolaisista, ja tähän virolaiset tutkijat ovatkin ottaneet kantaa. Toisaalta voidaan ajatella, että antropologian kaltaisen tieteenalan tehtävä onkin nostaa esiin marginaalisten ja periferisten ihmisten ja ihmisryhmien ääniä, olivat ne sitten etnisiä vähemmistöjä tai muutoin huonosti äänensä kuuluville saavia ryhmiä (vrt. Goddard, Llobera and Shore 1994, 35). Silti antropologienkaan ei tule olla naiiveja ja kuvitella että jokainen vähemmistöryhmä on itsestään selvästi heikossa asemassa ja siksi sitä pitää puolustaa. Esimerkiksi niin kutsutut vironvenäläiset ovat erittäin heterogeeninen ryhmä, josta osalla on hyvin kantava jopa Moskovan ja/tai äärikansallismie-

listen tahojen tukema ääni, osalla taas ei yhteiskunnallisia vaikutuskanavia ole lainkaan.

Suomen antropologisesti suuntautuneen Itä-Euroopan tutkimuksen on otettava huomioon lähitieteiden vahva perinne tällä alueella. Erityisesti on mainittava antropologian suhde etnologiaan, suomalais-ugrilaiseen kansatieteeseen ja folkloristiikkaan; näiden ns. kansallisten tieteiden keskeisiä tutkimuskohteita ovat perinteisesti olleet suomensukuiset kansat entisessä Neuvostoliitossa ja yleensäkin itäsuunnan (suomalais-ugrilaiset) perinteet ja kulttuurit. On kysyttävä, miten antropologinen tutkimus eroaa näiden tieteenalojen lähestymistavasta? Onko antropologian erityislaatu humanistisiin lähitieteisiin nähden kenties sen yhteiskunnallisuudessa? Toisaalta menetelmiltään etnologiset tieteet ovat lähempänä antropologiaa kuin esimerkiksi itäeurooppalainen sosiologia, joka on ollut leimallisesti kvantitatiivista makrososiologiaa.

Onko eroa humanistisiin lähitieteenaloihin syytäkään voimakkaasti korostaa? Etenkin kun luontevimpina yhteistyökumppaneina kohdemaissa hyvin useasti ovat paikalliset etnologit – antropologeiksi itseään kutsuvia ihmisiä ei helposti löydä, antropologian laitoksista yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa puhumattakaan. Etenkin Neuvostoliittoon kuuluneiden maiden yliopistoissa antropologia sijoittuu institutionaalisesti yleensä historian tiedekuntaan, useimmiten etnologian tai etnografian nimikkeellä. Sitä löytää tuskin koskaan yhteiskuntatieteellisestä tiedekunnasta, silloinkaan kun sellaisia on. (Ks. Laitila 1997, 240.) Myöskään Itä- ja Keski-Euroopan yliopistojen institutionaalisessa rakenteessa ei sosiaali- tai kulttuuriantropologiaa tunneta, etnologia tai etnografia kylläkin. 1990-luvulla useimmissa entisissä sosialistisissa maissa on toteutettu yliopisto- ja tutkimuslaitosrakenteen ja -sisällön täydellinen uusiminen, jopa puhdistus, ja tämän myötä antropologia meille tutussa merkityksessään on ilmaantunut myös joihinkin yhteiskuntatieteellisiin tiedekuntiin ja laitoksiin, yleensä sosiologian yhteyteen. Kuten Gerald Creed toteaa Bulgarian osalta ja Hubinger & Lass Tšekin tasavallan ja Slovakian osalta, tutkimuslaitokset näyttävät muuttuvan ja uudistuvan nopeammin kuin yli-

opistojen tiedekunta- ja oppiainejako: vanhat tiedekatemat ovat lähes kaikissa Itä-Euroopan maissa, Baltian maat mukaan lukien, yhdistyneet yliopistoihin, ja antropologia on näissä uusissa rakenteissa saanut paikkansa sosiaali- tai yhteiskuntatieteiden joukossa. (Creed 1996; Hubinger & Lass 1996.)

Suotavat rajanylitykset

Antropologisen Itä-Euroopan tutkimuksen veteraani Chris Hann kirjoittaa antropologisen tutkimuksen annista ajankohtaiselle kansalaisyhteiskuntadebatille, joka on Itä-Euroopan tapauksessa paitsi akateemista keskustelua myös tärkeä yhteiskunnallinen kysymys ja käytäntö, jonka ympärillä liikkuu valtava määrä ulkomaisia asiantuntijoita, konsultteja ja rahavirtoja:

Ehkäpä antropologian merkityksen selvin asialista olisikin kansalaisyhteiskuntadebatin täsmenäinen ja konkretisoiminen. Siis sen seikan osoittaminen, että ajatuksella, jonka alkuperä on eurooppalaisessa älyllisessä keskustelussa, on hyvin erilaisia viittauskohteita jotka vaihtelevat merkittävästi jo erilaisten eurooppalaisten yhteiskuntien välillä. Tällainen asialista ottaisi huomioon myös analogiat ei-eurooppalaisten kulttuuristen perinteiden kansalaisyhteiskuntakeskustelujen kanssa. (...) Etnografinen tutkimus kohdentuisi siihen, kuinka nämä [kansalaisyhteiskunnan] ideat esiintyvät käytännössä, jokapäiväisessä sosiaalisessa käyttäytymisessä. (Hann 1996, 2.)

Hann mainitsee tässä ilmeiset analogiat ei-eurooppalaisten kansalaisyhteiskuntadiskurssien kanssa. Tässä artikkelissa olen jo kiinnittänyt huomiota Itä-Euroopan antropologian moniin vertailukohtiin Euroopan ulkopuolisia kehitysmaita koskeviin nationalismi- ja globalisaatiokeskusteluihin. Kirjoittaessaan omaisuuden, omistamisen ja vaihdon uusista merkityksistä sosialismin jälkeisessä yhteiskunnassa Verdery (1998) mainitsee eräänä antoisana vertailukohtana Annette Weinerin (1992) ja Marilyn Strathernin (1988) klassikon maineen saavuttaneet tutkimukset sukupuolesta, hyödykkeistä ja vaihdosta Melanesiassa. Luetteloa voisi jatkaa, mutta ehkä näkökohta tulee selväksi jo näistä esi-

merkeistä: monet antropologian kannalta yleisesti kiinnostavat ilmiöt ovat nopeasti muuttuvassa Itä-Euroopassa näkyvinä, pinnalla ja hyvin tutkittavissa. Ja päinvastoin: antropologisen tutkimuksen näkökulmat tarjoavat Itä-Euroopan tutkimukseen sellaista arkielämän lähilukua, joka tekee mahdolliseksi ymmärtää paikallisia ilmiöitä ja prosesseja osana makrotason rakenteita.

Olen tässä artikkelissa pyrkinyt osoittamaan, että Itä-Euroopan antropologian monet keskeiset kysymyksenasettelut ja tulokset ovat tärkeitä ja kiinnostavia yhteiskuntatieteellisen keskustelun ja teoriinmuodostuksen kannalta. Itä-Euroopan antropo-

logialla on annettavaa mm. teoreettisiin pohdintoihin toimijuudesta ja toiminnasta, poliittisesta auktoriteetista sekä globaalin ja paikallisen välisistä suhteista. Perinteisen tieteenalan (antropologia) ja temaattisen ja alueellisen tarkastelun (Itä-Euroopan tutkimus) välinen raja-aita ei ole millään muotoa ylittämätön, ei toivoakseni edes tiukkojen tieteenalarajojen Suomessa. Strathernin (1987) ajatusta antropologian ja naistutkimuksen suhteesta soveltaen voin todeta, että tutkimuksellisten tarkastelutapojen pulmallisilla rajoilla syntyy usein kaikkein kiinnostavimpia analyyseja.

Viitteet

- 1 Englanninkielisten sitaattien käännökset suomeen ovat artikkelin kirjoittajan.
- 2 Muita, tarkempia mutta samalla kömpelömpiä nimityksiä: itäinen Keski-Eurooppa, Keski- ja Itä-Eurooppa; englanniksi tavallisin on Central and Eastern Europe.
- 3 Huntingtonin kiistellyt ajatukset sivilisaatioiden väistämättömästä törmäyksestä ja kulttuurin, erityisesti uskonnon, keskeisestä roolista tässä ovat saaneet paljon huomiota esim. virolaisessa yhteiskunnallisessa ja poliittisessä keskustelussa. Kuten tunnettua, Huntingtonin teoriassa itäisen ja läntisen sivilisaation raja kulkee pitkin Suomen, Viron ja Latvian nykyistä itärajaa. (Ks. esim. Vihalemm 1997, 130-132.)
- 4 Hann (2002, 21) kiinnittää huomiota siihen epäkohtaan, että postsosialismin tutkijat eivät juurikaan hyödynnä Kiinan tutkimusta ja päin-

vastoin. Hannin mukaan postsosialistisia yhteiskuntia olisi tutkittava (ja verrattava toisiinsa) euraasialaisessa kontekstissa.

- 5 Phare-avustusohjelma sisältää ne kymmenen Keski- ja Itä-Euroopan maata, jotka ovat hakeneet EU:n jäsenyyttä: Bulgaria, Latvia, Liettua, Puola, Romania, Slovakia, Slovenia, Tšekin tasavalta, Unkari ja Viro. (Ks. Enlargement 2003.)
- 6 Tacis on Euroopan Unionin teknisen avun ohjelma kolmeentoista Itä-Euroopan ja Keski-Aasian maahan. (Ks. Tacis 2003.)
- 7 Tässä tarkoitetaan erityisesti (angloamerikkalaisen) sosiaali- ja kulttuuriantropologian piirissä tehtyä vieraan kulttuurin tutkimusta. Lähes kaikissa eurooppalaisissa maissa on toki 1800-luvulta lähtien harjoitettu eri nimikkeillä oman yhteiskunnan tai kulttuurin antropologista tutkimusta, usein etnologian, etnografian tai kansatieteen nimisenä. Esim. saksankielisissä maissa *Volkskunden* ja *Völkerkunden* erottelu.

Lähteet

- Abrahams, Ray (1996), Introduction. – *After Socialism: Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Ed. Abrahams, Ray. Providence: Berghahn, 1-22.
- Alanen, Ilkka (2001), The Dissolution of Kanepi Kolkhoz. – *Decollectivisation, Destruction and Disillusionment: A Community Study in Southern Estonia*. Eds. Ilkka Alanen et al. Aldershot: Ashgate Publishing, 63-276.
- Alapuro, Risto (1988), *State and Revolution in Finland*. Berkeley: University of California Press.

- Alapuro, Risto and Lonkila, Markku (1999), Networks, Identity and (In)action: A Comparison between Russian and Finnish Teachers. In Lonkila, Markku, *Social Networks in Post-Soviet Russia. Continuity and Change in the Everyday Life of St. Petersburg Teachers*. Saarijärvi: Kikumora Publications, 117-149.
- Assmuth, Laura (2001), A Case Study of a Fishing Village on Saaremaa. – *The Baltic Sea Islands of Estonia: A Periphery in Transition*. Eds. Assmuth, Laura and Kelam, Aili. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 103-141.

- Assmuth, Laura (2003), Nation Building and Everyday Life in the Borderlands between Estonia, Latvia and Russia. – *Focaal: European Journal of Anthropology* 41, 59-69.
- Berdahl, Daphne (1999), *Where the World Ended: Re-unification and Identity in the German Borderland*. Berkeley: University of California Press
- Burawoy, Michael and Verdery, Katherine (1999), Introduction. – *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Eds. Burawoy, Michael and Verdery, Katherine. Lanham & Boulder: Rowman & Littlefield Publishers, 1-17.
- Castrén, Anna-Maija (2000), *Perhe ja työ Helsingissä ja Pietarissa: Elämänpiirit ja yhteiskunta opettajien sosiaalisissa verkostoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Creed, Gerald (1996), Bulgaria. – *European Anthropologies: A Guide to the Profession*. Eds. Rogers, Susan, Wilson, Thomas M. and McDonogh, Gary. Arlington, VA: American Anthropological Association, 10-11.
- Donnan, Hastings and Wilson, Thomas M. (2003), Territoriality, Anthropology and the Interstitial: Subversion and Support in European Borderlands. – *Focaal: European Journal of Anthropology* 41, 9-20.
- Dreifelds, Juris (1996), Latvia. – *Estonia, Latvia and Lithuania: Country Studies*. Ed. Iwaskiw, Walter R. Washington, D.C.: Library of Congress, 83-165.
- East European Anthropology Group (1997), *Welcome to the Anthropology of East Europe Review*. 16.1. <http://condor.depaul.edu:80/~rrotenbe/aeer/aeer.html>
- Enlargement (2003), *Europa. European Commission. Enlargement* <http://europa.eu.int/comm/enlargement/index.htm>.
- Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Goddard, V. A., Llobera, J. & Shore, C. (eds.) (1994), *The Anthropology of Europe: Identities and Boundaries in Conflict*. Oxford: Berg.
- Hann, Chris (1996), Introduction: Political Society and Civil Anthropology. – *Civil Society: Challenging Western Models*. Eds. Hann, Chris and Dunn, Elizabeth. London and New York: Routledge, 1-26.
- Hann, Chris (1998), Foreword. – *Surviving Post-Socialism. Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Eds. Bridger, Sue and Pine, Frances. London and New York: Routledge, iii-xiv.
- Hann, Chris and Bellér-Hann, Ildikó (1998), Markets, Morality and Modernity in North-east Turkey. – *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Eds. Wilson, Thomas M. and Donnan, Hastings. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 237-262.
- Hann, Chris (2002), Introduction. – *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. Ed. Hann, Chris. London and New York: Routledge, 1-11.
- Harriman Institute (2003), *Welcome to the Harriman Institute*. School of International and Public Affairs, Columbia University 20.9. <http://www.columbia.edu/cu/sipa/REGIONAL/HI/home.html>
- Herzfeld, Michael (1987), *Anthropology through the Looking-glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herzfeld, Michael (1997), Theorizing Europe: Persuasive Paradoxes. In *Provocations of European Ethnology*. – *American Anthropologist* 99:4, 713-730.
- Hobsbawm, Eric (1990), *Nations and nationalism: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hubinger, Vaclav and Lass, Andrew (1996), Czech and Slovak Republics. – *European Anthropologies: A Guide to the Profession*. Eds. Rogers, Susan, Wilson, Thomas M. and McDonogh, Gary. Arlington, VA: American Anthropological Association, 12-13.
- Humphrey, Caroline (1983), *Karl Marx Collective: Economy, Society and Religion in a Siberian Collective Farm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humphrey, Caroline (1998), *Marx Went Away – But Karl Stayed Behind*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Humphrey, Caroline (1999), Traders, “Disorder”, and Citizenship Regimes in Provincial Russia. – *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Eds. Burawoy, Michael and Verdery, Katherine. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 19-52.
- Huntington, Samuel P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Jowitt, Ken (1998), Challenging the “Correct” Line: Reviewing Katherine Verdery’s What Was Socialism, and What Comes Next? – *East European Politics and Societies* 12:1, 87-106.

- Karakasidou, Anastasia N. (1997), *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia 1870-1990*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Khazanov, Anatoly (1997), Book Review on László Kürti and Juliet Langman (eds.), *Beyond Borders: Remaking Cultural Identities in the New East and Central Europe*. – *American Anthropologist* 99:4, 874.
- Kideckel, David (1998), Utter Otherness: Western Anthropology and East European Political Economy. – *Europe in the Anthropological Imagination*. Ed. Parman, Susan. New Jersey: Prentice Hall, 134-147.
- Laitila, Teuvo (1997), Kenen joukoissa seisot – piirteitä neuvostoetnografiasta. – *Kaukaa haettua: Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä*. Toim. Viljanen, Anna Maria ja Lahti, Minna. Vammala: Suomen Antropologinen Seura, 237-246.
- Lauristin, Marju (1997), Contexts of Transition. – *Return to the Western World. Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Eds. Lauristin, Marju et al. Tartu: Tartu University Press, 25-40.
- Lonkila, Markku (1999a), *Verkostojen Venäjä*. Esitelmä Suomen Akatemian Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seminaarissa 7.12. <http://www.aka.fi/index.asp?id=6592E75D911E4D809C40D7A710131957>
- Lonkila, Markku (1999b), *Social Networks in Post-Soviet Russia: Continuity and Change in the Everyday Life of St. Petersburg Teachers*. Saarjärvi: Kikimora Publications.
- Moshes, Arkady (2003). *EU's New Neighbours – What Lies Ahead?* Esitelmä Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen päivillä 7.3.
- Piirainen, Timo (1997), *Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures and Everyday Life*. Aldershot: Dartmouth.
- Rogers, Susan Carol (1997), Explorations in Terra Cognita: Provocations of European Ethnology. – *American Anthropologist* 99:4, 713-730.
- Saarikoski, Vesa (1999), *Väli-Eurooppa kylmän sodan jälkeen*. Esitelmä Suomen Akatemian Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seminaarissa 7.12. <http://www.aka.fi/index.asp?id=6592E75D911E4D809C40D7A710131957>
- School of Slavonic and East European Studies (2003), *Welcome to SSEES*. School of Slavonic and East European Studies, University College London 14.1. <http://www.ssees.ac.uk/ssees.htm>
- Shafir, Gershon (1995), *Immigrants and Nationalists: Ethnic Conflict and Accommodation in Catalonia, the Basque Country, Latvia, and Estonia*. Albany: State University of New York Press.
- Strathern, Marilyn (1987), An Awkward Relationship: The Case of Feminism and Anthropology. – *Signs* 1987, 12:2, 276-292.
- Strathern, Marilyn (1988), *The Gender of the Gift: Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Tacis (2003), *The EU's Relations with Eastern Europe & Central Asia*. http://europa.eu.int/comm/external_relations/ceeca/tacis/index.htm
- Verdery, Katherine (1983), *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. Berkeley: University of California Press.
- Verdery, Katherine (1996), *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton: Princeton University Press.
- Verdery, Katherine (1997), The “New” Eastern Europe in an Anthropology of Europe: Provocations of European Ethnology. – *American Anthropologist* 99:4, 713-730.
- Verdery, Katherine (1998), Transnationalism, Nationalism, Citizenship, and Property: Eastern Europe since 1989. – *American Ethnologist* 25:2, 291-306.
- Verdery, Katherine (1999), *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Weiner, Annette (1992), *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While-Giving*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Vihalemm, Peeter (1997), Changing National Spaces in the Baltic Area. – *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Eds. Lauristin, Marju et al. Tartu: Tartu University Press, 129-162.